

Chvála nekanonických autorů

DOBRAVA MOLDANOVÁ

Český literární kánon je poměrně neměnný: jeho základ vznikl již v hloubi 19. století a doplňován a s malými obměnami a výkyvy trvá dodnes. Největší posun znamenalo snad jen přehodnocení barokního období, započaté ve třicátých letech 20. století a dokončované v současné době. V padesátých letech byli z literárního kánonu na čas vyloučeni někteří autoři, jejichž díla nezapadala do celkové kulturněpolitické koncepce, avšak toto „vyloučení“ nebylo dlouhodobé. Těch, jichž se týkalo, s časem ubývalo. Už od poloviny padesátých let se postupně vraceli, v sofistikovaných výkladech se odkrývala jejich „pokrokovost“, která umožnila vřazení alespoň na okraj kánonu, do učebnic a na okraj edičních plánů. Ponětí o tom, co jsou základní hodnoty naší kultury a literatury tedy podstatně a dlouhodobě nerozrušil ani velmi tvrdý ideologický tlak. Tuto pevnost našeho kánonu naznačila i nedávná anketa knihovníků a televizní anketa hledající „největšího Čecha“. Na předních místech se objevují stále stejná jména, Němcová, Čapek, Hašek, ale také Hus a Komenský. Výrazně petrifikovaný obraz těchto osobností, soustředění víc než na jejich dílo na jejich životní příběh, který se pak objevuje ve školní a mediální prezentaci, svědčí o tom, že respondenti jen v malé míře, pokud vůbec, mluvili o těchto osobnostech jako o někom, kdo utvářel jejich myšlení, názory a postoje, a spíš je zaujal jejich příběh.

V jistém smyslu lze říci, že máme každý svůj „osobní kánon“, možná dokonce v čase našich životů dost proměnlivý, a že existuje i něco jako generační a skupinové kánony, které jsou velmi vyhraněné a překrývají se jen zčásti. Čím homogennější bude skupina, jež se o takovou dohodu pokusí, věkem, zkušeností ze vzdělávacích institucí, jimiž prošla, i kulturním prostředím, v němž se pohybuje, tím to bude snazší. Definovat něco jako národní kánon je neporovnatelně složitější než definovat tyto „dílčí“ káno-

ny. Dotýká se totiž takových otázek jako: co jsme, čeho si na sobě vážíme, kým chceme být, v čem vidíme jádro své národní identity. Je věcí společenského konsenzu, byť ovlivňován stupněm poznání i vnější kulturněpolitickou situací, jakési nepsané dohody a vyjadřuje mentalitu společnosti. Jeho rozkolísání i jeho pevnost závisejí na tom, jak pevné je povědomí o její identitě. Vlastenectví (či nacionalismus) 19. století, který stál u zrodu našeho tradičního kánonu, už neprožíváme tak intenzivně – kde tedy vidíme hodnotu své existence, svou odpověď na Schauerovy „Dvě otázky“ (které nad námi čas od času opakovaně visí), svá řešení stále aktuální České otázky? Co jsou ty hodnoty, které naše literatura lidstvu přináší, čím je jedinečná. Nejsm si jista, zda jsme schopni na tyto otázky odpovědět a dokonce zda o nich dost přemýšlíme. Co potom vřadit do našeho literárního kánonu, na základě jakých kritérií? Robert B. Pynsent, nezatížený našimi domácími stereotypy, na tuto otázku nepřímou odpověděl před lety v drobné antologii z české literatury tím, že zdůraznil jako charakteristický rys naší literatury groteskní vidění světa (Pynsent 1979). Objevil ho i v textech, které my čteme jinak, na nichž si ceníme – čeho vlastně? Odvahy hájit pravdu jako Hus? Vlasteneckého a posléze sociálního sentimentu, petrifikujícího představu Čechů jako holubičích národa? Biedermeierovské idyly? (Povrchní) nonkonformnosti věčných rýpalů? Schopnosti přežít i v nepříznivých okamžicích, přizpůsobit se jako příslovečná Šaldova kapička rtuti či kopřiva, kterou mráz podle přísloví nespálí (i když ve skutečnosti prvnímú mrazu podlehne)?

Pohled na proměny amerického literárního kánonu, zprostředkovaný Jařabovým překladem knihy Richarda Rulanda a Malcolma Bradburyho *Od puritanismu k postmodernismu* (Ruland – Bradbury 1997), představuje podstatně dynamičtější pohled na literární kánon. Podle těchto autorů vystřídal během 20. století v panteonu americké klasiky novoanglické autory jako Washington Irving, William Cullen Bryant, William Cooper, Henry Wadsworth Longfellow, Oliver Wendell Holmes autoři tradičně vnímaní jako podivní outsideři: Walt Whitman, Herman Melville, Henry David Thoreau, Nathaniel Hawthorne, Henry James, Edgar

Allan Poe. Srovnání dramatického posunu v americkém a nehybnosti v našem kánonu navozuje úvahu, do jaké míry je malá proměnnost našeho kánonu „normální“, anebo do jaké míry se na ní podepsala naše minulá historie, jež literatuře opakovaně přiřkla úlohu být „svědomím národa“, bojovat za to či ono a podle toho ji hodnotila, i skutečnost, že se u nás na nějakou dobu zastavil čas. Zdá se mi evidentní, a opírám se o každodenní styk se studenty, že náš kánon je už mnohonásobně zdiskreditovaný.

Požádala jsem své studenty, aby mi napsali seznam děl, která považují za kanonická. Dominují v něm knihy středoškolské povinné četby z let minulých, s akcentem na díla protifašistická a protiválečná. Stručně řečeno, zmizely sice *Anny proletárky*, ale Karel Čapek je stále ceněn především jako autor *Matky*, tedy „bojovník proti fašismu“. Docela zmizela klasika 19. století, včetně Němcové. Ze zkušeností od státních zkoušek vím, že dotazy na Havlíčka, Nerudu, Němcovou či Erbena jsou vnímány jako těžké a studenti na ně odpovídají jen s obtížemi. Tito autoři pro ně nepředstavují zajímavé a živé hodnoty, čtou je – pokud vůbec – z povinnosti. V seznamu se rovněž neobjevil žádný z autorů do roku 1989 téměř ineditních (například Jan Čep, Jaroslav Durych, Ladislav Klíma, Richard Weiner), ačkoli bych byla čekala, že zájem o dříve „zakázané ovoce“ by mohl být docela silný. Plochosť toho, co od kanonického textu mí studenti požadovali – v semináři jsme k jejich seznamům otevřeli diskusi –, mne ovšem utvrdila v názoru, že vědomí hodnot (nejen) literárního díla je ve značné krizi, ať už se vracíme k tradičnímu českému kánonu, založenému na dílech vyjadřujících obrozenskou, eventuálně lumírovsko-ruchovskou představu o hodnotách a poslání literatury, která přetrvávala do značné míry ještě za první republiky, nebo k její nejedlovsko-nečáskovsko-rzounkovské poúnorové modifikaci. Základním kritériem, pro něž byla dílu (autorovi) přiznána role díla (autora) kanonického, bylo jeho plnění role mimo-literární, tedy do jaké míry ztělesňovalo tu či onu ideologii.

Zdá se, že je obtížné pro studenty, ale vlastně i pro čtenáře vychované v tomto způsobu vnímání literatury, označit jako kanonický takový text, který není ideologický nebo alespoň překry-

tý ideologickou interpretací. S tím, že literatura není ani funkcí zápasu o národní sebeurčení, ani politickým argumentem ospravedlňujícím komunistický systém, jsme se – veřejnost, škola, kulturní instituce – přes všechno, co bylo v posledních deseti letech napsáno a vykonáno, docela nevyrovnali. Pokusy o vyrovnání (například nově koncipované učebnice), zdá se mi, veřejnost zatím vnímá, pokud ji to vůbec zajímá, jako nepřehledný chaos, v němž je jedno jméno střídáno z ne moc pochopitelných důvodů – pokud důvodem není politické angažmá autora či ideologický rámec díla – druhým. Studenti se pak občas s úlevou obracejí ke stále dostupným pozitivistickým knihám Josefa Poláka nebo Františka Buriánka (školy nemají peníze na nové učebnice a příručky), jež je utvrzují v tom, co se učili na střední škole (a jejich učitelé před časem na školách vysokých).

A z druhé strany, pevnost kánonu má jednu nevýhodu: nese s sebou nebezpečí redukce. Z celého množství děl představujících naši literární kulturu se soustřeďuje pozornost na několik málo jmen. O Němcové víme skoro všechno, po monumentálním *Životě Boženy Němcové* Miloslava Novotného se zdálo, že už nic dalšího nemůže být objeveno, přesto vznikla ještě řada dalších prací, doplňujících detaily a mikrodetaily o jejím životě i životě její rodiny (méně už o jejím díle). Co se ale přitom ztrácí, je znalost literárního podhoubí, z něhož vyrostla. Podobně bychom mohli mluvit i o dalších velkých osobnostech, z nichž každá vyrůstá v určitém klimatu a na toto klima reaguje. Všichni víme, že vynikající spisovatel je většinou nesen určitou vlnou, ať již je jejím představitelem, nebo se vyhraňuje proti ní, že je obklopen dalšími autory, kteří vytvářeli k jeho dílu možná ne tak geniální, přesto však důležitou alternativu, působili jako stimulans, spoluvytvářeli podmínky pro jeho přijetí (eventuálně i odmítnutí).

Nekanoničtí autoři, stojící ve stínu zájmu odborného i čtenářského, jsou jakýmsi rezervoárem opomíjených, přesto však hodnot. Pohybujeme-li se pouze v kánonu, zdá se nám, že je naše literatura úzký a jednosměrný proud, ve srovnání s velkými literaturami nevýznamný a chudý. Teprve důkladnější pohled do světa pozapomínaných ukazuje, že tomu tak není, že existovaly alter-

nativní proudy, k nimž se nehlásíme prostě proto, že se díváme na naši literaturu předem ovlivněni kánonem, jaksi v nás zakódovaným.

Naše literární dějiny, mám na mysli nejen akademické dějiny, ale i školské příručky, představují – ve větší či menší míře – obraz naší literatury silně selektivní: jako by existovala vždy jen jedna dominantní linie, a co do ní nepatří, co se jí vymyká, je bezvýznamné. Na druhé straně realizované projekty jako *Lexikon české literatury* a zejména *Česká elektronická knihovna*, zpřístupňující mnohdy už nedostupná díla, jsou vynikajícím východiskem k tomu, abychom se odhodlali k jinému pohledu. Úspěch Wernischovy antologie *Zapadlo slunce za dnem, který nebyl* (2001), připomínající zapomenuté básníky, může být inspirací. Podobně lze objevovat v české próze díla neznámá, jména odsouzená k okrajové existenci v petitových poznámkách – možná oprávněně, možná jen proto, že vybočují z mainstreamu. Návraty outsiderů našich literárních dějin jsou často inspirativní, nabízejí jiné hodnoty a jiná řešení než ta, která tradičně uznáváme. Nejzřetelnější je to v objevování hodnot barokní literatury, dlouho vnímané jako literatura „doby temna“, ale i dalších autorů, kteří vystupují ze stínu nezájmu, a to nejen z umělého nezájmu, vyvolaného ideologickými důvody: jednou z takových osobností je Jaroslav Havlíček, ve své době autor opomíjený jak kritikou, tak čtenáři, nyní čtený mladou generací jako jeden z nejvýznamnějších prozaiků meziválečného období.

Po roce 1989 k nám plnou silou vtrhl postmoderní koncept světa, který na naše stereotypy útočí z jiné strany – zahltit nás spoustou překladové literatury, a to nejen pokleslé, jak si často stěžujeme, ale i díly autorů světového významu. V této konkurenci, zdá se mi, česká literatura, zejména klasická, prohrává. Najednou je to, co my (lidé, kteří spojili svůj profesní život se studiem české literatury) vnímáme a cítíme jako tradiční hodnoty, pro soudobého recipienta málo významné a nepřitažlivé: čím může domácí klasika konkurovat klasice světové, česká moderna moderně světové? Nabízí česká próza silné příběhy, srovnatelné s mistrovskými díly světovými?

Postmodernismus navíc vtrhl na terén málo připravený. Byli jsme například léta zvyklí brát avantgardní koncept jako sympatickou alternativu k socialistickému realismu, aniž bychom si plně uvědomili, že avantgarda už vyčerpala svou vývojovou energii někdy nejpozději v šedesátých letech, v zemích, kde avantgardní umělci pracovali svobodně, se oficializovala, ztratila své poselství svobody a vnitřní obsah, rezignovala, řečeno slovy Chalupeckého, na „úhrnné pochopení člověka, života, světa, kosmu“ (Chalupecký 1999: 161).

Postmoderna – na rozdíl od moderny, která se deklarovala jako antitradicionalistická – nemá potřebu se proti tradici negativně vyhraňovat. Zachází s ní volně, jaksi bez piety přebírá témata, motivy, postavy, fragmenty příběhů. Odvážně sahá po „svatých“ a nedotknutelných fikcích a mýtech, vlasteneckých stejně jako náboženských. Volně zachází i s kanonickými texty, neváhá je přesunout do jiných žánrových a stylových poloh, „převyprávět“ a tím i přehodnotit, vsadit do nových souvislostí. S útlumem zájmu o literaturu prostředkovanou knihou se literární motivy promítají do jiných uměleckých žánrů, pracuje s nimi film a jeho mladší sestra televize, objevují se též ve světě masové kultury, v muzikálech, v textech písní, dokonce i v počítačových hrách. To otvírá cestu k novému pohledu na nekanonické autory, na jejich příběhy, na jejich pohled na svět. Jejich poetika – možná – má v sobě schopnost oslovit čtenáře, ve své alternativnosti být zajímavá. Lze to chápat jako zrušení kánonu, rozvolnění kritérií nad hranici, kterou pojem kánon snese, nebo jako zcela novou kvalitu, v níž nejde o přesné a věrné čtení kanonického textu, ale o inspiraci k vytváření nových kulturních kontextů.

Postmoderní literatura zkoumá příběh a jeho zrod, pohrává si s ním, odkrývá mechanismy jeho výstavby i mnohoznačnosti. Jde dál ve směru otevřeném modernistickou literaturou, jež postupně oslabila akcent na příběh a ponořila se do zkoumání toho, co je za ním. Užívá k tomu často odkazů na klasiku, ale i klasiku populární četby. Ecovy romány mohou sloužit jako prověrka četby klasické literatury, při níž uspěje na výbornou snad jen autor sám, ale i další postmoderní texty jsou budovány se znalostí kanonických

i nekanonických klasických textů, hemží se odkazy k nim, ať už tak okatými jako u Michala Viewegha, nebo rafinovanými jako u Daniely Hodrové. Výrazná intertextovost postmoderní literatury naznačuje úzkou vazbu na kulturní kánon, ale i na to, co do kánonu nebývá z různých důvodů zařazováno: osobnosti vnímané dosud jako „okrajové“, „zvláštní“, „nesystémové“, osobnosti jako Richard Weiner, Ladislav Klíma, Milada Součková, ale i klasika populární a dětské četby, jejíž formativní význam v oblasti hodnot je nedoceněný. Problém je v obecné přijatelnosti takového postupu, v tom, jak na takový způsob zacházení s „klasikou“ reaguje široký okruh čtenářů. Lze to sledovat na reakcích na filmové zpracování *Kytice*, na brněnskou inscenaci *Babičky* či netradiční ilustrace k ní, na ilustrace ke *Kytici* Aléna Diviše apod., které jsou občas vnímány i jako „znesvěcení“ posvátné hodnoty.

Tradičně jsme od kánonu požadovali, aby vyjadřoval ideály, k nimž se naše kultura, rostoucí z dědictví antiky, judaismu a křesťanství vztahuje. V současné době, kdy se na světové scéně hlásí o místo na slunci i tradice jiné, islám především, ale i kultury a náboženské systémy další, jsou i tyto „věčné hodnoty“ prověřovány a zvažovány v novém kontextu. Život v multikulturní světové vesnici od nás očekává, že najdeme způsob, jak žít se sousedem, který má jiné zvyky a jiné názory, aniž bychom přitom ztratili vlastní identitu. V tuto chvíli se vnímání tradičních hodnot dostává do problémů, protože se může ukázat, že uctívající autor je antisemita, jiný nepřijatelný šovinista, rasista, sexista atd. Co je tím nejmenším společným jmenovatelem, umožňujícím nám pojmenovat ty hodnoty, pro něž v dnešní době prohlásíme to či ono dílo za kanonické?

Každá přelomová doba přináší nejistotu, rozkolísání hodnot, k nimž se lidé vztahují. Pluralita názorů ve světě, kde vedle sebe koexistuje fundamentalismus různých typů, podřizující lidské osudy přísným pravidlům a omezující lidskou svobodu, a liberální hédonistický model, podle něhož nejde o nic jiného, než prožít život co nejpříjemněji, činí hledání tohoto společného jmenovatele velice obtížným. Jak se shodnout na tom, co považujeme za kánon naší literatury?

Zdá se mi nesporné, že tradiční kánon české literatury je vážně otřesen, že se snad dokonce rozpadá. Jsme – snad – svědky vzniku nového kánonu, spojeného se spontánním přehodnocováním klasických hodnot, tedy toho, co Bradbury s Rulandem sledovali na americké literatuře z počátku 20. století. Nynější pocit chaosu nutně nemusí znamenat rozpad vědomí hodnot, může obsahovat zárodek nového řádu, který se za deset, dvacet let stane samozřejmým stejně jako ten, v němž byly vychovávány celé generace. Chcete-li domácí paralelu, dá se snad s jistou licencí říci, že něco podobného česká literatura zažila zhruba před dvěma sty lety, kdy obrozenecký osvícensko-preromantický kánon vytlačil kánon barokní a přestříhl pouta s tradicí epochy právě minulé. Radikální rozchod s barokní tradicí a nástup nových idejí tehdy založily kánon, v němž jsme dodnes uzavřeni: analogicky lze soudit, že jeho nynější eroze či dokonce rozpad není koncem literatury, ale koncem jedné epochy. Postmoderní rozvolnění hodnotového systému lze pochopit jako jistou výzvu k tomu, abychom znovu zvažovali, k jakým dílům a k jakým hodnotám se vztahujeme. Může to vyznít jako chvála nekanonických autorů.

Literatura

BLOOM, Harold

2000 *Kánon západní literatury. Knihy, které prošly zkouškou věků* (Praha: Prostor)

CHALUPECKÝ, Jindřich

1999 *Cestou necestou* (Jinočany: H & H)

MOLDANOVÁ, Dobrava

2003 Úvaha o kánonu v postmoderní době, in *Postmodernismus v umění a v literatuře*, ed. V. Novotný (Plzeň: Pro Libris), s. 161–167

2003 Okraj a střed českého literárního kánonu, in *Okraj a střed v jazyce a v literatuře*, ed. D. Moldanová (Ústí nad Labem: UJEP), s. 345–351

PYNSSENT, Robert B.

1979 *Czech Prose and Verse* (London: Athlone Press)

RULAND, Richard – BRADBURY, Malcolm
1997 *Od puritanismu k postmodernismu* (Praha: Mladá fronta)

WERNISCH, Ivan (ed.)
2001 *Zapadlo slunce za dnem, který nebyl. Zapomenutí, opomíjení
a opovrhování – z jiné historie české literatury (léta 1850–1940)* (Brno:
Petrov)

*Prof. PhDr. Dobrava Moldanová, CSc., Univerzita Jana Evangelisty
Purkyně, Ústí nad Labem*